ARZU VE TEREDDÜT

19. Yüzyıl Türk Romanında Muhafazakârlık

Erdem DÖNMEZ

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1870
KÜLTÜR SERİSİ: 1031

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-339-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Erdem Dönmez: 1986'da Eskişehir'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladı. 2008'de Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Çeşitli özel kurumlarda ve belediyelerde görev yaptı. 2013'te Necati Mert, Hayatı, Öykücüğü, Eserleri başlıklı yüksek lisans çalışmasını tamamladı. 2013-2020 yılları arasında Başkent Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2016'da *Bir Umran Şairi: Erdem Bayazıt* adlı kitabını yayımladı. *Edebiyat Ortamı* dergisi yayın kurulu üyeliği görevini sürdürdü, burada şiir ve öykü-roman yıllıklarının yayımlanmasına katkı sundu. Arif Ay'ın *Klas Duruş: Nuri Pakdil* ve *Gün Dökümleri* adlı kitaplarını yayına hazırladı. Çeşitli akademik ve popüler dergilerde yazılar kaleme aldı. Yeni Türk edebiyatının çeşitli şahıs, dönem ve meselelerini inceleyen kitaplarda bölümler yazdı. 2019'da 19. Yüzyıl Türk Romanında Muhafazakârlık adlı çalışmasıyla Sakarya Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı. 2020'den beri Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesidir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 13

MUHAFAZAKÂRLIK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE 21
Muhafazakârlığın Tanımı, Kökeni ve Kapsamı 21
Muhafazakârlık ve Modernite 35
Muhafazakârlık ve Gelenek 40
Muhafazakârlığın Temaları 51
Değişim 51
Toplum 56
Din 68
Siyaset ve Devlet 73
Akıl 77
Mülkiyet 82
Tarih 83

19. YÜZYIL TÜRK DÜŞÜNCESİNDE MUHAFAZAKÂRLIK 93
19. Yüzyıl Türk Romanının Arka Planını Oluşturan Tarihî, Sosyal, Siyasi Olaylar ve Zihniyet Değişimi 95
19. Yüzyıl Türk Düşüncesinde Fikir Hareketleri ve Muhafazakârlık 105
Batıcılık/Medeniyetçilik 107
Osmanlıcılık 113
İslamcılık 133
Türkçülük 139

19. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA MUHAFAZAKÂRLIK 143
Tanzimat Romanında Yeni İnsan 159
Züppelik ve Proto-Züppeler 164
İkili Karşıtlıklar 171
Metonomik Modernleşme yahut Görünmenin Komedisi 209
Servet-i Fünûn'a Uzanan Çizgide Başkalaşan İnsan 215
19. Yüzyıl Türk Romanında İdeal İnsan Tanımlaması: Muhafazakâr Kimlik İnşası 243
Parçadan Bütüne: 19. Yüzyıl Türk Romanında Aile 278
Evin Dışında, Ailenin İçinde: 19. Yüzyıl Türk Romanında Kadın 321
Yazarın Söylemini Yansıtan Anlatıcı 363

SONUÇ 399

KAYNAKÇA 411

SUNUŞ

Muhafazakârlık, Batı'da siyasi bir kavram ve ideoloji olarak ortaya çıksa da Batı gibi olmaya çalışan, onu taklit ederek modernleşme sürecine dâhil olan Batı dışı toplumlarda sosyal ve kültürel sahalarda varlık gösterir. 18. yüzyılda başlayan Türk modernleşmesi başlangıçta sınırlı alandaki faaliyetleri içerse de 19. yüzyılda Tanzimat'la birlikte devletin resmi politikasına dönüşür ve hayatın her alanına yayılmaya başlar. Modernleşmenin toplum hayatında daha önce karşılığı olmayan pek çok yeniliği getirmesi tedirginlikle karşılanır; bu çerçevede Batılılaşmaya karşı muhafazakâr tepkiler ortaya çıkar. Muhafazakârlık değişime radikal düzeyde bir karşı koyuş değildir. Daha ziyade geleneksel değerlerle yenilikleri buluşturma, sentezleme amacında olan muhafazakârlık, hemen her konuda ara bulucu bir yaklaşım sergiler. Dolayısıyla kavramın yaygın kullanımındaki tutuculuğunun aksine müzakereci niteliği öne çıkar.

Türk romanı, Batılılaşma çabalarının sürdüğü dönemde edebiyata dâhil olmuştur. Öncelikle çeviriler yoluyla tanınan roman türünün ilk telif örnekleri yüzyılın son çeyreğinde görünürlük kazanır. Roman her ne kadar Batı menşeli bir tür olsa da Türk edebiyatında mevcut geleneksel birikimin üzerinde devamlılık düşüncesi ve yerlilik endişesiyle şekillenir. Buna göre Türk romanının ilk örneklerinin dönemin hâkim paradigmasıyla uyumlu şekilde klasik metinlerin bazı unsurlarını sürdürdüğü de söylenebilir. Türk romancıları, Batı'yı romana götüren tecrübeyi yaşamadan roman yazmaya başladıkları için bu yeni biçimin içini gelenekten tamamen bağımsız bir içerikle dolduramaz. Bu bağlamda Türk edebiyatında 19. yüzyıl romanlarının daha çok karakter yerine tiplerle kurgulandığı, olay örgüsünün mantıksal bir zemine dayanmaktan ziyade coşkuyla şekillendiği, kurgunun temelindeki zaman, mekân gibi ögelerin acemice kullanıldığı ve anlatıcıların daha çok toplum desteğini arkalarına alarak tarafsızlıktan ziyade yargılayıcı ve yönlendirici pozisyonda olduğu görülebilir. Roman, yeni bir insan ve tabiat algısı getirse de dönemin muhafazakâr düşünme biçiminden dolayı bu türün imkânlarının yeterince uygulanamadığı düşünülebilir. Ancak

yüzyılın sonuna yaklaşıldığında Batılılaşmanın yerleşik bir değere dönüşmesiyle Türk romanının bu türden aksaklıklardan sıyrıldığı, türün Batılı örneklerine uygun olarak daha çok roman kişisi bağlamında bireyi merkeze aldığı söylenebilir.

19. yüzyıl Türk romanının tercümelerden sonra ilk telif ürünlerinin 1872'den itibaren verilmeye başlandığı dikkate alındığında erken dönem Türk romanının yaklaşık yirmi beş yıllık bir süreci kapsadığı görülür. Bu süre zarfında siyasi ve sosyal hayatta pek çok kırılma yaşanırken Türk romanının ilk örnekleri verilmiş, Batılılığın yerleşik bir değere dönüşmesiyle romanın da imkânları genişlemiştir. Dolayısıyla bu kısa zaman dilimi içerisinde farklı roman anlayışlarının benimsendiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada 19. yüzyıldaki modernleşme faaliyetlerinin yerleşik bir değere dönüşmesinin ardından karşılaşılan muhafazakâr tepkilerin roman türünün gelişimini de belirlediği düşüncesinden hareket edilmiştir. Dönemin muhafazakâr paradigmasında ortaya çıkan romanın da aynı değerler sistemini sürdürdüğü ve türün teknik imkânlarını bu doğrultuda kullandığı düşünülebilir. Bu çerçevede 1872'te başlayıp 1901'de sona eren 19. yüzyıl Türk romanının geçirdiği değişim, roman kişileri ve türün teknik özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmiş, dönem ve yazara göre tespit edilen farklılıklar muhafazakârlık ekseninde incelenmiştir.

Türk romanı üzerine son dönemde yapılan çalışmalar, daha çok şahıslar üzerine hazırlanan monografilerden oluşmakta, belirli bir temayı niceliksel boyutta araştırmakta yahut Cumhuriyet sonrası yakın dönemi esas almaktadır. Türk romanının başlangıcından itibaren gelişimini döneminin imkânları çerçevesinde değerlendiren çalışmalardan söz edilebilse de bunlar daha çok belli başlı romanlar veya yazarlar üzerine odaklanan, daha geniş zaman dilimini kapsayan, dönem ve romanlar üzerinde genel değerlendirmelerde bulunan bir içeriğe sahiptir. Türk romanının ortaya çıktığı ve geliştiği 19. yüzyıldaki örnekleri, birtakım teknik kusurlar içerdiği için genellikle eksik yönleriyle değerlendirilmiş, meseleye tür odaklı yaklaşılmamıştır. Örneğin Tanpınar *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasında Tanzimat'tan Servet-i Fünûn'a uzanan çizgiyi daha çok şahıslar üzerinden incelemiş, Şinasi ve Namık Kemal merkezli ele aldığı 19. yüzyıl edebiyatına türler arasındaki farklılıkları dikkate alarak sınıflama getirmemiştir. Kenan Akyüz de 1860-1896 arası-

nı Tanzimat devri, 1896-1901 arasını Servet-i Fünûn devri olarak dikkate almış, dönemleştirmede ara geçişleri ayrıca detaylandırmamıştır. İnci Enginün ise *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* adlı edebiyat tarihinde Servet-i Fünûn öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrıma gitmiş, bu dönemleri türler bazında incelese de daha çok isimler üzerinden tartışmayı tercih etmiştir. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* adlı çalışmasında tercümelerle başlayan roman türünü Tanzimat dönemi kapsamında değerlendirirken II. Abdülmahid'in tahta geçmesinden sonraki devri "II. Abdülhamid Dönemi Edebiyatı" şeklinde adlandırmış, 1876'dan sonrasını "Ekrem, Hamid, Sezai yahut Tanzimat Edebiyatı'nın İkinci Nesli", "Ara Nesil" ve "Edebiyat-ı Cedide" şeklinde ayırmıştır. Burada Tanzimat edebiyatının 1876'da sonlandırıldığı, II. Abdülhamid dönemi sonrasının Edebiyat-ı Cedide'ye zemin hazırlayacak şekilde sınıflandırıldığı dikkat çekmektedir. Ramazan Korkmaz'ın editörlüğünde hazırlanan *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*'nda da dönemleştirmeler birinci-ikinci kuşak, Ara Nesil ve Servet-i Fünûn şeklinde ayrılsa da yine türler arası farklılık gözetilmemiştir. Edebiyat tarihlerinde 19. yüzyılın nasıl değerlendirildiği, neye göre tasnif edildiğine dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak görülmektedir ki edebiyat tarihlerinin ekseriyetinde bu yüzyılda şairlerin aynı zamanda roman yazması, şiir, roman, hikâye ya da tiyatro eserlerinin sosyal temalara ağırlık vermesi ve geçmişle karşılaştırıldığında pek çok yenilik barındırması, şiir dışındaki türlerin henüz uygulamaya konması gibi gerekçelerle türler arasındaki ayrım gözetilmeksizin daha çok şahıslara yahut siyasi-sosyal kırılmalara odaklanılmıştır. Bu çerçevede Orhan Okay'ın tarihinde türler arası ayrıma dikkat edilse de burada dar kapsamda geniş bir dönem anlatıldığı için değerlendirmelerde doğal olarak ayrıntıya inilememiştir. Edebiyat tarihleri dışında kalan, Türk romanının kökenlerini, doğuş ve gelişimini belli başlı örnekler üzerinden kitap düzeyinde değerlendiren birtakım çalışmalardan da söz etmek mümkündür. Mustafa Nihat Özön'ün *Türkçede Roman*, Güzin Dino'nun *Türk Romanının Doğuşu*, Ahmet Ö. Evin'in *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Robert Finn'in *Türk Romanı*, Jale Parla'nın *Babalar ve Oğullar* adlı çalışmaları bu tür yayınlar arasındadır. Berna Moran'ın üç ciltten oluşan *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ı, Taner Timur'un *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*'i, Nüket Esen'in *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*'ı, Jale

Parla'nın *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*'ı, Nurdan Gürbilek'in *Kör Ayna, Kayıp Şark*'ı geniş bir dönemi dikkate alan yazılardan oluşmakla birlikte Türk romanının ortaya çıkışı ve gelişimine yönelik muhtevaya da sahiptir. Son yıllarda yayımlanan ve Türk romanın başlangıcında itibaren imkânlarını yeni yöntemlerle değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Tamer Kütükçü'nün *Hayatın Dinamiklerinden Yazınsal Metne Tanzimat Romanı* ve Şeyda Başlı'nın *Osmanlı Romanlarının İmkânları Üzerine* adlı çalışmaları da başlangıç dönemi Türk romanının farklı çizgide okunmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca 19. yüzyıl romanını, içerisindeki farklı eğilimleri dönemleştirerek belirli konular etrafında değerlendiren çeşitli çalışmalar da vardır; Metin Has-Er'in *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Selçuk Çıkla'nın *Roman ve Gerçekçilik Bağlamında Servet-i Fünûn Romanı* bu türden yayınlar arasında sayılabilir.

Bu çalışmada Türk romanının doğuş ve gelişimi Türk modernleşmesinin geçirdiği safhalarla ilişkilendirilecek, modernleşme kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerin devamlılık endişesinden kaynaklandığı düşüncesiyle 19. yüzyıl romanının kendi iç dinamikleriyle okunmasının gerekliliği vurgulanacaktır. Bu çerçevede çalışma süresince Tanpınar'ın dönem kısıtlaması, Okay'ınsa türe yoğunlaşması dikkate alınmıştır. Ayrıca Yılmaz Daşcıoğlu'nun *19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Bireyleşme Üzerine* adlı kitabında bireyleşme serüvenini daha çok şiir üzerinden değerlendirmesi ile Gülsemin Hazer'in *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarların Romanlarında Özne Nesne İlişkisi* adlı çalışmasındaki belirli bir dönem romanını birey merkezli okuma yönteminden faydalanılmış, kısıtlı bir dönem aralığındaki romanlar, siyasi ya da sosyal kırılmalar yahut şahısların ayrımından ziyade türün kendi imkânları dâhilinde iç gelişimi dikkate alınarak değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Buna göre roman türünün birey merkezinde şekillenmesi göz önünde tutularak daha çok roman kişileri üzerinde durulmuş, bunun yanı sıra zaman, mekân, anlatıcı gibi kurgu unsurları da dikkate alınmıştır.

Çalışmada öncelikle muhafazakâr düşüncenin tanımı ve kökeni sorgulanacak, muhafazakârlığın modernite ve gelenekle kurduğu ilişkiler çerçevesinde kapsamı belirlenecek, bu bilgiler ışığında, roman incelemesinin de arka planını oluşturan ve muhafazakârlıkla ilişkilendirilebilen temalar açıklanmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde Türk modernleşmesinin yaygınlık kazandığı 19. yüzyıl Türk düşüncesi, muhafazakârlık ekseninde değerlendirilecektir. Buna göre 19. yüzyıldaki modernleşme faaliyetleri kapsamında tarihsel, sosyal, siyasal ve kültürel olaylar ve bu yüzyılda modernleşmeyle birlikte düşünce hayatına giren Batıcılık/Medeniyetçilik, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük bağlamında fikir hareketleri, temsilcilerinin görüşleri de dikkate alınarak muhafazakârlık çerçevesinde tartışılacaktır.

Çalışmanın roman incelemesini kapsayan üçüncü bölümünde ise öncelikle Türk romanının doğuşundaki muhafazakâr etkenler tespit edilecektir. Sonrasında 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni insan tipinin romanlara nasıl yansıdığı ve romanlarda yeni insana karşı muhafazakâr bağlamda nasıl tepkiler üretildiği değerlendirilecek; köksüz Batılılaşmayı temsil eden züppe tipin öncü örnekleri ve karşılarına koyulan ideal kişiler üzerinden bu tepkiler açıklanacaktır. Bilhassa Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında ikili karşıtlık kurularak iyi-kötü denklemine dönüştürülen roman kişilerinin ne ölçüde muhafazakâr yahut karşı muhafazakâr oldukları belirlenecektir. Yüzyılın sonuna doğru muhafazakârlıktaki dönüşümün, Servet-i Fünûn romanına uzanan çizgide karakter üretimine nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Devamında 19. yüzyıl Türk romanında, modernleşmeyle birlikte kazanılan yeni kimliklerin muhafazakârlığı ne kadar yansıttığı tartışılacak, ideal karakter kurulumunda muhafazakâr değerlerin rolü araştırılacaktır. Daha sonra muhafazakâr toplum modelinin temelini oluşturan ailenin romanlardaki işlenişi, cemaatten cemiyete geçişte uğradığı dönüşüm de dikkate alınarak incelenecek, modernleşmenin etkilerini doğrudan yansıtan kadın karakterlerin muhafazakâr idealler çerçevesinde konumları değerlendirilecektir. Son olarak romanlardaki anlatıcı ögesinin geleneksel metinlerdeki anlatıcılarla ne ölçüde benzediği ya da onlardan ne kadar ayrıldığı, yazarın söylemiyle anlatıcının hangi şartlarda buluşup buluşamadığı, bu süreçte muhafazakârlığın ne derecede etkili olduğu tartışılacaktır.

Bu çalışmada 1872-1901 arasında neşredilen romanlar incelenmiştir. Farklı kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla bu aralıkta yüz elli civarı roman yayımlanmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki bu yüzyılda neşrolunan roman sayısını net bir sayıyla ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü bu dönemde roman-hikâ-

ye türleri henüz tam olarak birbirinden ayrılmamış; ayrıca pek çok eser telif şekline dönüşmeden gazetelerde tefrika olarak kalmıştır. Özellikle asrın son yıllarında neşrolunan romanların tarihlerinin kaynaklarda 1901 öncesi veya sonrasına ait gösterilmesi de 19. yüzyılda yayımlanan roman sayısının net bir şekilde belirlenemeyeceğini göstermektedir. Bu çalışmada öncelikle hikâyeden çok roman olduğu kabul görmüş eserler değerlendirmeye alınmıştır. Diğer taraftan dönemindeki romanlara göre oldukça düşük seviyede kalan ya da dönem romanının özelliklerini yüklenemeyen, daha çok popüler kaygılarla yazılan romanlar dikkate alınmamış, yeri geldikçe bu romanlara işaret edilmiştir. Ayrıca tarihî ve polisiye içerikli romanlar da doğrudan incelemeye tâbi tutulmamış, yine yeri geldikçe bu romanlara atıflarda bulunulmuştur. Bu çalışma kapsamında, 1872-1901 tarihleri arasında yayımlanan, dönem romanının değerlendirilmesi için temsil değeri yüksek olan ve yukarıdaki kriterlere göre belirlenen romanlar çalışmaya esas teşkil etmiştir. Buna göre Şemseddin Sami'nin *Ta'aşşuk-ı Tal'at ve Fitnat,* Namık Kemal'in *İntibah, Cezmi;* Ahmed Midhat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, *Paris'te Bir Türk*, *Kafkas*, *Çengi*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Karnaval*, *Henüz 17 Yaşında Acayib-i Âlem*, *Dürdane Hanım*, *Vah*, *Hayret*, *Arnavutlar Solyotlar*, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, *Müşahedat*, *Hayal ve Hakikat* (Fatma Aliye Hanım'la birlikte), *Ahmed Metin ve Şirzad*, *Taaffüf*, *Gönüllü*, *Mesâil-i Muğlaka* adlı romanları çalışma kapsamında incelenmiştir. Ayrıca Fransızca yazılan bir hikâyenin yeniden üretimi olan *Şeytankaya Tılsımı* ve türü bakımından daha çok anlatı kapsamında değerlendirilen *Karı Koca Masalı* da incelenen eserler arasındadır. *Hasan Mellâh yahud Sır İçinde Esrar* ve *Cellat* isimli romanlar da çalışmanın kapsamında tutulmuş, bu romanlara yeri geldikçe değinilmiştir. *Letâif-i Rivayat* arasında bulunan ancak hacim ve içerik itibariyle roman olduğu kabul gören *Bahtiyarlık, Cinli Han, Çingene, Para* ve *Diplomalı Kız* da inceleme kapsamına alınmış, daha çok hikâye türü kapsamına giren ancak çalışmanın içeriği bağlamında dikkate alınması gereken *Felsefe-i Zenan* ve *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?* de değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Ayrıca Ahmed Rasim'in *İlk Sevgi, Bir Sefîlenin Evrâk-ı Metrûkesi, Leyâl-i Izdırâb, Meşâkk-ı Hayât, Mehâlik-i Hayât, Endîşe-i Hayât, Tecârib-i Hayât, Meyl-i Dil, Güzel Eleni, Afîfe, O Çehre, Mekteb Arkadaşım, Tecrübesiz Aşk, Numûne-i Hayâl, Bîçâre Genç,*

Sevdâ-yı Sermedî, Gam-ı Hicrân, Asker Oğlu, Nâ-Kâm, Ülfet, Belki Ben Aldanıyorum; Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*; Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şık, İffet, Mutallaka, Metres, Mürebbiye;* Nabızâde Nazım'ın *Zehra*; Recaizade Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası*; Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat, Refet, Udi*, Mizancı Mehmed Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı;* Halid Ziya Uşaklıgil'in *Sefile, Nemide Bir Ölünün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı, Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu* ve Mehmed Rauf'un *Eylül* adlı romanları çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada romanlar incelenirken türün imkânları çerçevesinde özellikle kurmaca kişiler üzerine odaklanılsa da zaman zaman sosyolojik açılımlara yönelik değerlendirilmelere de yer verilmiştir. Bu durum, muhafazakârlığın sosyolojik bir kavram olmasıyla ilişkilendirilebilir. Roman, temelde insanı merkeze alır. Muhafazakârlık da insanın sosyal boyutlarını tartışır. Bu yüzden birey odaklı okumanın amaçlandığı bu çalışmada insanın aynı zamanda sosyal bir varlık oluşu zaman zaman sosyolojik değerlendirmelerin yapılmasına yol açmıştır.

Yaklaşık üç senelik zaman diliminde tamamlanan bu çalışmanın her safhasında maddi ve manevi anlamda yanımda olan, danıştığım her konuda sabır ve gayretle yardımlarını esirgemeyen, yorulduğumda heveslenmeme, dağıldığımda toparlanmama vesile olan hocam Doç. Dr. Gülsemin Hazer'e müteşekkirim. Beni Yeni Türk Edebiyatı alanında çalışmaya yüreklendiren, başından itibaren tüm çalışmalarımın gidişatını titizlikle takip edip eleştirileriyle yönlendiren hocam Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu'na; tanıştığımız ilk günden beri samimi bir dost ve disiplinli bir hoca olarak yanımda olan, her konuşma ve görüşmemizde yeni çalışmalara teşvik eden Prof. Dr. Beyhan Kanter'e; edebiyata başka bir cepheden bakmama imkân sağlayan, çalışma esnasında görevimi sürdürdüğüm üniversitede gerekli tüm kolaylığı sağlayan şair Arif Ay'a teşekkür ederim. Bu çalışmanın yanı sıra hayatımın her aşamasında bana yoldaşlık eden, varlığıyla hayatıma değer katan ebedî dost Halil İlteriş Kutlu'ya; çalışmanın son okumasında büyük emek harcayan akademideki yol arkadaşım Dr. Elmas Karakaş'a; kitabın yayın sürecindeki ilgi, destek ve emeklerinden dolayı Ötüken Neşriyat'a ve hassaten editörüm Ayşegül Büşra Paksoy'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu zamana kadarki tüm emeklerinden ötürü anne ve babama, evlendiğimiz sene başlayan doktora öğrenimim boyunca her daim yanımda olan,

her türlü desteği ve imkânı sağlayan, ihmalimi sabrıyla örten eşim Merve'ye, bu süreçte hayatımıza katılan oğlumuz Ahmet Kerem ve kızımız Ayşe İrem'e minnettarım.

Erdem DÖNMEZ
Bilecik-2022

MUHAFAZAKÂRLIK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Muhafazakârlığın Tanımı, Kökeni ve Kapsamı

Sosyal bilimler, soyut kavramları somutlama çabasıdır. Toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel hayatı sorgulayan, onu yorumlayan ve biçimlendiren sosyal bilimlerde her kavramlaştırma kendi içinde pek çok problemi de beraberinde taşır. Bu problemlerin başını ideolojik değerlendirmeler çeker. Meselelerin yorumlanmasına yönelik ideolojik yaklaşım kavramlaştırmadaki taraflılığı ifade eder ki bu durumda ortaya çıkan kavramın tartışmaya açık olduğu, her yorumun bir başka yorumlamaya kapı araladığı sonucu ortaya çıkar. Aydınlanma sonrasında bilim dallarının ve uzmanlık alanlarının doğuşu söz konusu açık uçluluğu pekiştirerek aynı mesele üzerinde pek çok farklı bakış açılarının varlığına sebep olur. Sayısal bilimlerdeki kesin sonuca ulaşma çabası sosyal bilimlere de uygulanmaya çalışılsa da arzu edilen durum gerçekleşmez; çünkü ulaşılan sonuç her toplumda ve zamanda farklılık gösterecek, yeniden yorumlanmaya ihtiyaç duyacaktır.

Çalışmanın merkezini teşkil eden, siyasi bir kavram olarak ortaya çıkan ve siyasetten öte kültürel çerçevede yorumlanan muhafazakârlıkta da aynı tanımlama güçlüğü söz konusudur. Şükrü Argın, siyasi kavramların 'ağyar'ına başka 'efrad'ına başka göründüğünü, kavramı olduğu gibi görmenin hiçbir yolu olmadığını belirtir. Bu kavramların yer ve zamana göre değişkenlik gösterdiğini vurgulayan Argın, siyasi kavramların kendilerinden menkul kavramlar olmadığını; tam tersine, birbirleriyle kurdukları negatif ya da pozitif ilişkiler ağı içinde anlam kazanan *bağlam bağımlı* bir içerik yüklendiğini belirtir. Yani, liberalizm olmadan muhafazakârlığı, sosyalizm olmadan bunların her ikisini, bu ikisi olmadan da sosyalizmi anlamak pek mümkün değildir.[1] Buna göre her bir kavramın bir diğerine muhtaç oluşu ve kavramların kendi içinde yoruma açık diğer kav-

[1] Argın, Şükrü (2013). "Nurettin Topçu'nun Ümitsiz İhya Arzusu ya da Siyasetin 'Taşra'sında Taşranın Siyasetini Tahayyül Etmek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-5 Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 467.

ramlarla ilişki kurması sosyal bilimlerdeki çalışmaların esnekliğine yol açmaktadır. Muhafazakârlığın hem siyasi hem de kültürel sahada etkin olması tanımlanmasını güçleştirmekte, farklı sahalarda ve farklı bakış açılarıyla üretilebilen ve savunulabilen bir kavram şeklinde algılanmasına neden olmaktadır.

Hemen her siyasi kavramda bir şekilde içkin olabilen muhafazakârlık, değişim kavramının olduğu her yerde geleneği temsilen yer bulur. Tanımlanması ilk bakışta zannedildiği gibi kolay olmayan muhafazakârlığın bu durumunun başlıca iki sebebi vardır. Kavramın öncelikle gelenekle zorunlu bağından söz edilebilir; ancak her kültürün geleneği farklıdır. İkinci olaraksa muhafazakârlık sistematik doktrin veya ideolojilere karşı kuşkucudur, bu da onun kendisini tutarlı ve sistematik bir ideoloji olarak kurmasını engellemektedir.[2] Muhafazakârlığın gelenekle olan bağı onu her topluma özgü kılar. Kavramın siyasete olan tavrı da daha çok kültürel çerçevede değerlendirilmesi gerekliliğine işaret ederken dinde, edebiyatta, sosyolojide, felsefede ve başka pek çok alanda karşılık bulacak genişlikte olduğu görülür. Fırat Mollaer, kavramın farklı kullanımlarını şu şekilde tasnif eder:

> Çağdaş siyasal ideolojilerden hiçbiri aynı anda bu kadar fazla (politik, kültürel, teolojik, sosyolojik) olguya işaret edecek biçimde kullanılmaz: a) Politik-kültürel açıdan: reaksiyonerlik, tutuculuk, gericilik, cemaatçilik, Doğuculuk; b) teolojik açıdan: dindarlık, öte-dünyacılık, İslâmcılık, mürtecilik; c) sosyolojik açıdan: geleneksellik/geleneksel toplum, tarihsel durağanlık, azgelişmişlik, kırsallık, gemeinschaft vs.[3]

Görüldüğü üzere muhafazakârlık, temelde tanımlama güçlüğüne sahiptir. İçeriğindeki çeşitlilik ve kapsam alanının genişliği kavramın tanımını güçleştirmektedir; dolayısıyla yapılacak incelemelerde bu durumun dikkate alınması elzemdir. Hem politikayı hem dini hem de sosyolojiyi ilgilendiren muhafazakârlığın her bir alanda ilgili olduğu diğer kavramların da dikkate alınması, kendisinin ne ol-

---

[2] Erdoğan, Mustafa (2004). "Muhafazakârlık: Ana Temalar", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu (10-11 Ocak 2004)*, AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı, Ankara, s. 26-27.

[3] Mollaer, Fırat (2011). "Klasik Muhafazakârlıktan Tekno-Muhafazakârlığa: Tanım Sorunları, Temeller ve Değişmeler", *Doğu Batı, Türk Muhafazakârlığının Eleştirisi*, S. 58, Ağustos-Eylül, s. 59.

duğunun yanı sıra karşıt olduğu kavramların da göz önünde bulundurulması, kavramın oluşma koşullarının ve gelişme seyrinin takip edilmesi, farklı toplumlarda alacağı şekil çerçevesinde ilgili toplumun geleneğe, dine, topluma, Aydınlanmaya, akla, modernleşmeye, siyasete, tarihe bakışı gözden kaçırılmamalıdır.

Latince 'conservare' kelimesinden gelen muhafazakârlık (conservatism) bir tepki hareketi olarak ortaya çıkar. "Korumak, saklamak" anlamına gelen kavramın bir duruşa/ideolojiye dönüşümü Aydınlanma ve Fransız İhtilali sonrası gerçekleşir. İhtilal sonrası düzenlemelere karşı eski rejimin (antiént régime) siyasal inanç ve değerlerini savunan muhafazakârlar, devrim düşüncesine karşı durarak geleneksel değerleri ön plana çıkarmışlardır. Napolyon politikalarının başarısızlığı sonucu gündeme gelen bu düşünce jakobenliğe karşı adaleti, devrime karşı geleneği savunur. Bedri Gencer'in aktardığına göre muhafazakârlık pek çok -ism gibi ideolojiler çağı olan 19. asrın ürünüdür. Gencer, *The Shorter Oxford Dictionary*'e göre kavramın bugünkü anlamıyla ilk kez 1845 yılında Amerika'da kullanıldığını, fakat sözlükte İngiliz muhafazakâr partisine dayanan terim hakkında özsel bir tanım bulmanın zor olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü *conservatism*, aslında doktrinal/özsel olmaktan çok stratejik, psikolojik bir kavramdır ve bu itibarla izafîdir.[4]

Muhafazakârlık kendi söylemini geliştirmeden önce karşı söyleme önem verir; karşıtı üzerinden tepkisini gösterir. Dolayısıyla bağlam-bağımlı bir kavram olarak görecelidir. Değişen, devrilen her ne ise onu korumayı amaçlayarak kaygan bir zeminde varlığını sürdürür. Muhafazakârlık, bu çerçevede öncelikle 'koruma'yı esas aldığından geleceğin karşısına geçmişi taşır ve geçmişte korunmaya değer ne varsa onu savunur. Ahmet Çiğdem, muhafazakârlığın modernliğin en önemli kırılmalarından biri olduğunu, bu bağlamda pre-modern bir tarihi olmadığını belirtir.[5] Yine Çiğdem'e göre "Muhafazakârlığın tarihi 'toplumun tarihi'yle özdeştir."[6] Burada kastettiği 'Gesselschaft'tır.

---

4 Gencer, Bedri (2006). "Gelenekselciliğin Pınarları: Edmund Burke ve Ahmet Cevdet", *Muhafazakâr Düşünce, Tarih-I*, S. 7, Kış, s. 154-155.

5 Çiğdem, Ahmet (2013). "Sunuş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-5 Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 16.

6 Çiğdem, Ahmet (2012). *Taşra Epiği, Türk İdeolojileri ve İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 43.

Kavramın Batı'da 19. yüzyılda oluşmasına zemin hazırlayan olaylar Sanayi İnkılabı, Aydınlanma düşüncesi ve Fransız İhtilali olarak karşımıza çıkar. Birbiriyle ilişkili bu üç hadise modern Batı'nın oluşumunu sağlar; dünyanın düzenini yeniden kurgular. Batı, artık yeni değerler dizisine sahiptir. Bu durumun temel gerekçesi olan ve 18. yüzyıl Avrupa'sında şekillenip toplumsal ve siyasal yaşantının her alanındaki yerleşik kalıpları yıkan Aydınlanma, önce Avrupa'da, sonra tüm dünyada tarihin yönünü değiştirecek olan insan ve evren tasarımlarını üreten bir zihinsel dönüşümü ve felsefi kopuşu ifade etmektedir.[7] Aydınlanma ile belirginleşen siyasi yaşam, geleneksel değerler ve hayat anlayışı bütünlüğünü yitirir. Bu yeni paradigma, hayatı akışının dışında düzenlemeyi, geleneksel sürekliliğe dışarıdan müdahale ederek yeni değerler üretmeyi esas alır. Özipek, muhafazakârlığın bir düşünce stili ve tutum olarak insanlığın başlangıcına kadar götürülebileceğini belirtirken[8] bir doktrin ve ideoloji olan muhafazakârlığı 18. yüzyıldaki siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmelerle ilişkilendirir:

> [M]uhafazakârlık, Aydınlanma'ya, onun akıl anlayışına, bu aklın ürünü olan siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan; rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm proje(ci)lerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerinin biçimlendirdiği bir siyasal felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir.[9]

Devrim ve Aydınlanma akıl merkezli gelişir. Bu merkezden yola çıkarak yeni bir din, siyaset, felsefe, kültür, kısacası hayat üreten Aydınlanma düşünürleri Tanrı'ya karşı üstünlük kurduklarını, tabiatın denetiminin artık insanda olduğunu savunurlar. Bu durum hayatın tümden ve hızla dönüşümüne neden olur; bu hızlı değişim gittikçe köksüzlüğe yol açar. Muhafazakârlar böylesi köksüzlüğe ve dışarıdan müdahaleye eleştiri getirir.

---

7 Özipek, Bekir Berat (2011). *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 30-31.

8 Özipek, Bekir Berat (2013). "Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-5 Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 66.

9 Özipek, Bekir Berat (2011). *age*, s. 18.

Ahmet Cevizci *Felsefe Terimler Sözlüğü*'nde muhafazakârlığı şu şekilde tanımlar:

> Reformcuların olanca iyi niyetlerine rağmen beklenmedik sonuçlara yol açabilen reformlara iyi gözle bakmayan, hele büyük ölçekli toplumsal dönüşümlere şiddetle karşı çıkarken, bir toplumun geleneklerine büyük bir değer atfeden toplum ve siyaset görüşü; geleneğe bağlı tarihsel tecrübe birikimine değer veren, yavaş ve tedricî değişmeye inanan ideoloji; kapitalizmi, özel teşebbüs ve serbest girişimciliği coşkuyla savunan, seçime dayalı bir toplumsal düzenin ve ahlâkî disiplinin önemini vurgulayan ve bu arada statükoyu, var olan düzeni koruma yönünde bir eğilim sergileyen siyasî düşünce.[10]

Kavramın kökeninden ziyade kapsamını veren bu tanıma göre muhafazakârlar büyük reformlara karşı çıkarken değişimin kendiliğinden gerçekleşmesini savunur. Mülkiyet hususunda konjonktürle uyum içinde olan muhafazakâr düşüncede esas olan mevcudu korumak, değişimi gelenek ölçüsünde kabullenmektir.

Michael Ouakeshott ise muhafazakârlığı aşina olanı bilinmeyene, denenmişi denenmemişe, gerçeği gizeme, fiili olanı olası olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, yakını uzağa, yeterliyi bolluğa, elverişliyi mükemmele ve şu anki gülüşü hayalî neşeye tercih etmek ifadeleriyle nitelemektedir. Buna göre muhafazakâr olmak, kendi şansına dayanmak, kendi araçlarının seviyesinde yaşamak, kendisine ve kendi şartlarına benzer daha büyük tekâmül isteği ile tatmin olmaktır.[11] Kısacası muhafazakâr düşüncede iyi olan, mevcut olandır. Yeni gelen iyi olsa da muhafazakâr için mevcut evladır. Çünkü mevcut, "tarihin ve geleneğin 'seçici bilgeliğinden' süzülüp gelen"dir.[12] Yani gelenek, iyi ve kötü ayrımını yapan temel ölçüttür.

Muhafazakârlık gündeme geldiğinde onunla ilişkilendirilebilecek ilk kavram 'gelenek'tir. Gelenek, muhafazakâr düşüncenin her toplumda kendine özgü bir yapı taşımasının en önemli gerekçesidir. Muhafazakâr yaklaşım geleneğin bugünle uyum sağlaması için restorasyon girişimi olarak yorumlanmaktadır. Nitekim resto-

---

[10] Cevizci, Ahmet (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, s. 275.

[11] Oakeshott, Michael (2004). "Muhafazakâr Olmak Üzerine", Çev. İsmail Seyrek, *Muhafazakâr Düşünce, Muhafazakârlık*, S.1, Yaz, s. 56-57.

[12] Ekinci, Yusuf (2016). "Yeni-Muhafazakârlığa Karşı Devrimci Muhafazakârlık", *Öteki Muhafazakârlık*, Editör: A. Çağlar Deniz, Phoenix Yayınları: Ankara, s. 169.

19. YÜZYIL TÜRK DÜŞÜNCESİNDE MUHAFAZAKÂRLIK

Osmanlı devlet geleneği, birbirini bütünleyen düşünce ve eylemlerden müteşekkildir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan padişahın etrafında kümelenen yöneticiler ve onlara bağlı olan tebaanın kurduğu yapı, organik bir bütünlük ifade eder. Toplumsal düzenin kulluk bilinciyle kurulduğu bu düzende kâinat algısından dünya düzenine, yönetim anlayışından toplumsal ilişkilere, estetik ölçülerden şehirleşmeye uzanan genişlikte döngüsellik üzerine kurulu süreklilik fikri hüküm sürer. İlerleme düşüncesinin daha çok fütûhat geleneğine bağlı olduğu bu düzende temel amaç, hilafetin merkezindeki bu düzeni tüm dünyaya yaymaktır. Osmanlılar, kurdukları devletin büyüklüğüne, umran ve mutluluğuna inanmaları[164] dolayısıyla kendi kendilerine yeterlilik düşüncesiyle dış dünyaya kapalı bir sistem içerisinde mezkûr inançlarını pekiştirirken Avrupa'daki gelişmelere duyarsız kalırlar. Ancak Batı, Rönesans birikimi sonrasında 17. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve 18. yüzyılda Fransa ve Almanya'da gelişen Aydınlanma dönemini yaşar. Bu çerçevede aklın merkeze alınması sonucunda ortaya çıkan Sanayi Devrimi, buharın gücünü kullanan insanın kendine güveninin artmasını sağlar. Bundan böyle dünya, artık, işlenecek hammadde yığını ve uluslararası pazar kaynağıdır. İnsanın aklı esas alarak bu denli gelişmesi, aşkın değerlerin yok sayılmasına neden olmakla birlikte ilişkileri pragmatik boyuta indirger ve 1789 Fransız Devrimi, bu aydınlanma sürecindeki kimlik ve işlev farklılaşmaları sonucu gerçekleşir.[165] Avrupa'daki tüm bu gelişmelere tepkisiz kalan Osmanlı İmparatorluğu ise bu durağanlığıyla aslında Batı karşısında gerilemeye başlamıştır ancak Batı'yla kurduğu zayıf ilişkiler bu durumun anlaşılmasını önlemiştir.[166] 16. yüzyılın sonuna kadar kurumlar ve yönetim düze-

---

[164] Okay, Orhan (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 14.

[165] Korkmaz, Ramazan (2007). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, İstanbul, s. 14.

[166] Osmanlı'nın Avrupa'daki gelişmeler karşısındaki tepkisizliği kendi toplum yapı-

yinde Avrupa'dan üstün olan Osmanlı, Batı dünyasından büsbütün habersiz değildir[167]; diplomatlar, tüccarlar, seyyahlar, mülteciler vasıtasıyla sistematik bir tutarlılıkta olmasa da seçici bir dikkatle Avrupa'daki gelişmeleri takip etmiştir. Osmanlı'nın problemleri de bu yüzyılın sonlarında baş gösterir; kendine aşırı güven besleyen İmparatorluk, askerî, iktisadi ve ilmî kurumlarda gerçekleşen bozulmaları düzeltme ihtiyacı hissetmez; 19. yüzyıla kadar Batı'daki gelişmeleri de yine bu özgüven duygusuyla karşılar ve yorumlar.[168] Osmanlı'nın kendi yetersizliğinin farkına varıp Batı'yı örnek olarak muhatap alması ve zamanla Batı gibi olmanın yönetimden tebaaya temel amaç hâline dönüşmesi, fütuhat geleneğinin sekteye uğramasıyla başar; bu çerçevede 1699 Karlofça Antlaşması Batılılaşmanın miladı olarak esas alınabilir.[169] Öncelikle gücü koruma maksatlı başlayan dönüşüm zamanla hayatta kalma politikalarına yol açmıştır. Batılılaşma endişesiyle gelişen bu süreç devlet geleneğinden sosyal hayata, ekonomi dengelerinden düşünce sistemine, değerler dizisine, kısacası hayatı kapsayan her alanda yenilikleri zorunlu kılmış ve Batılılaşma bir politikadan çok ihtiyaca, daha açık bir ifadeyle zorunluluğa dönüşmüştür. İmparatorluğun kurtuluşu için esas kabul edilen Batılılaşma çabaları ideolojik çerçevede de karşılık bulmuş, devletin bekasını sağlamayı hedefleyen alternatif programlar ilk olarak modernleşme (Batılılaşma) ideolojisinde vücut bulmuştur.[170] Batı'yı öteki olarak kabul edip kendisini ona göre yeniden kurma-

---

sıyla da ilişkilidir. Hasan Ufuk Aktaşlı'ya göre bu durum, Tanzimat aydınlarının Fransız İhtilalini devrimci bir hareket olarak algılamamalarından ve 19. yüzyıl ideolojilerine duyarsız kalmalarından kaynaklanır. Çünkü Osmanlı sınıf çatışmasına dayalı bir toplum değildir; dolayısıyla Avrupalı ideolojilerin ortaya çıktığı toplumsal ortam Osmanlı'da karşılık bulamamıştır (Aktaşlı, 2011: 149).

167 Mardin, Şerif (1991). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 12.

168 Korkmaz, Ramazan (2007). *age*, s. 16.

169 Türkiye'de Batılılaşmanın Tanzimat'la birlikte başladığı kabul görse de Orhan Okay, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan yola çıkarak Osmanlı modernleşmesindeki maddi gelişmelerin Karlofça'ya kadar indirgenebileceğini belirtir. Gülhane Hattı'nda Kur'an hükümlerine ve şer'i kanunlara uyularak memlekette refah seviyesinin son hadde ulaştığından bahsedilirken "yüz elli sene vardır ki gavâil-i müteâkıbe ve esbâb-ı mütenevviaya mebni" devletin zayıfladığı ve halkın fakirleştiği ifade edilir. Buradaki yüz elli yıl öncesi, takvim farklılıkları da dikkate alındığında Karlofça Antlaşması'na tekabül eder (Okay, 2005: 11).

170 Çağan, Kenan (2015). *Münevverden Entelektüele, Modernleşme, İslamcılık ve Yerlilik*, Tezkire Yayınları, İstanbul, s. 45.

ya çalışan Osmanlı, elbette gelenekten kaynaklanan gücü muhafaza edebilmenin yollarını arar. Varlığını sürdürmenin yolunu Batı gibi olmada bulan İmparatorluk, ilk etapta şeklî göstergeleri aktarmaya çalışır ve Batılılaşmayı sınırlı bir etkinlik olarak işleme koyar. Cevat Özyurt'a göre Osmanlı modernleşmesi dört safhaya ayrılır. İlk dönem Tanzimat'a kadar sınırlı modernleşmeyi içerirken Tanzimat'tan sonra bütüncül-Batıcı modernleşmeye geçilir. 1860'lardaki üçüncü safhada Yeni Osmanlıların bütüncül-kültürcü modernleşme anlayışı ya da Batı-dışı modernlik modeli görülürken 1876 sonrasındaki dördüncü aşamada II. Abdülhamid'in faydacı modernleşme amacı hâkimdir.[171]

19. Yüzyıl Türk Romanının Arka Planını Oluşturan Tarihî, Sosyal, Siyasi Olaylar ve Zihniyet Değişimi

1683 tarihli Viyana bozgunu, Avrupa'daki gelişmelere duyarsız kalan Osmanlı'nın yalnızca asker sayısındaki üstünlükle savaşları kazanamayacağını kanıtlar. Karlofça Antlaşması ile ilk defa toprak kaybeden Osmanlı, ayrıca Avrupa devletlerine birtakım tavizler vererek[172] eski düzenin geçerliliği yitirdiği gerçeğiyle yüzleşir. Batı'nın üstünlüğünü kabullenen Osmanlı Devleti, geri kalmışlığının sebeplerini yenilginin koşullarını sorgulayarak bulma çabasına girişir; bu çerçevede askeri ve teknik alanda faaliyetler ön plana çıkar. Yüzyılın sonuna doğru Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun (1776) ve Mühendishane-i Berîî-i Hümayun (1795) açılır, matematik ve müspet ilimlerde büyük hareketlilik olur. Burada dikkat çeken husus, Osmanlı'nın yenilginin koşullarını Avrupa'daki tüm gelişmelere rağmen doğrudan teknik sahalarda araması, kendi sisteminden henüz şüphe duymamasıdır. Bu dönemdeki diğer Batılılaşma faaliyetleri de yine benzer şekilcilik esasına dayanır. 1718-1730 yıllarını kapsayan

---

[171] Özyurt, Cevat (2016). *age*, s. 59-50.

[172] Niyazi Berkes antlaşmanın toprak kaybı dışındaki yenilgilerini şu şekilde sıralar: "a) Hıristiyan devletlerin Osmanlı devletine haraç vermesi kaldırılıyordu, b) Osmanlı devleti bundan sonra Avrupa savaşlarında ve politikasında büyük bir devlet olmak yerine diplomatik önemi olmayan bir devlet olacak, yani daha güçlü Avrupa devletlerinin (Fransa, Avusturya, İngiltere ve Rusya'nın) birbirleriyle çarpıştığı diplomasi mekanizmasında sadece onların amaçlarına göre itilen ya da tutulan bir araç olacaktı" (Berkes, 2008: 41).

Lale Devri'nde, XV. Luis'nin tahta çıkışını kutlamak için Fransa'ya gönderilen Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi *Sefaretname*'sinde, ziyaretinin siyasi yönünden hiç söz etmez; Avrupa'nın sadece görünen yüzünü detaylarıyla aktarır. Buna göre Çelebi'nin bahsettikleri yalnızca sonuçtur; Avrupa'yı bu sonuca götüren olay, görüş, düşünüş ve değerlendirme tarzına akılcı ve gerçekçi yoldan dokunulmamıştır. Bu da çağdaşlaşmanın kabuktan ibaret algılanmasına yol açmıştır.[173] Tanzimat'a kadarki yenileşme faaliyetlerinin bu tarzda şeklî esaslara dayalı olduğu görülecektir; hatta Türk modernleşmesinde sıklıkla dile getirilecek olan Batı'nın ilmini/tekniği alıp kültüründen vazgeçme ideali Batılılaşma çabalarının gün yüzüne çıktığı 18. yüzyıla kadar geriye götürülebilir. Öyle ki, yine 18. asrın sonlarına doğru, devrin dışişleri bakanı Atıf Efendi *Müvazene-yi Politike* adıyla III. Selim'e arz ettiği layihasında Fransız İhtilali'ne dair kanaatlerini belirtirken; "Ruso ve Volter gibi meşhur zındıkların ve anlar misillü dehrîlerin eserleriyle husûle gelmiş bir fisk u fücur cümbüşü" ifadelerini kullanır. Batı'yı teknik ve askeri bağlamda üstün kabul eden Osmanlı'nın Batı düşünce ve edebiyatına dair mezkûr görüşleri, 19. yüzyılın ortalarındaki tercüme faaliyetlerine kadar devam edecektir.[174]

Lale Devri, değişen Osmanlı dünyasının farklı özelliklerini de içerisine barındırır. Saray ve devlet adamlarının savaş yerine barış politikası uygulayarak suni bir refah havası yarattıklarından dolayı bu isimle adlandırılan[175], Batı'nın Osmanlı ve İslam dünyasını kendisine rakip olarak görmekten vazgeçtiği ve yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında serbestçe dolaştığı, önemli bir kazanım olaraksa matbaanın da getirildiği (1727) bu on iki yıllık süreç, 1730'da esnaf ve yeniçerilerin ayaklanmasıyla patlak veren Patrona Halil İsyanı ile son bulur. Bu ayaklanma, zaten savaşlarda da başarısızlıkları artan yeniçeri ocağının gittikçe tehlikeli bir yapıya dönüştüğüne işaret eder ve I. Mahmud döneminde revize edilmeye çalışılır, III. Selim dönemindeyse yerine Nizam-ı Cedîd adıyla yeni ordu ikame edilir ancak Kabakçı Mustafa İsyanı ile bu yeni ordu da lağvedilir.

---

[173] Akyüz, Kenan (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 6-7.

[174] Okay, Orhan (2005). *age*, s. 49-50.

[175] Berkes, Niyazi (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, s. 42.

Görülüyor ki yeniçeri ocağı Osmanlı'nın akıbeti için gittikçe tehlikeli bir görünüm kazanır ve devlet, dışarıdaki mücadeleden çok iç hesaplaşmalarla meşgul olur. Bu durum, gerçekleşen birtakım yenileşmelere rağmen, Osmanlı modernleşmesinin zihnî gelişimine engel teşkil eder. Tüm kaldırma girişimleri ve başarısızlıklarının tecrübesiyle tahta geçen II. Mahmud ise daha sistemli ve planlı bir çalışmayla, halkın da gücünü arkasına almayı başararak 1826'da yeniçeri ocağını kaldırır ve yerine Avrupai usullere göre düzenlenmiş Asakir-i Mansure-yi Muhammediye'yi kurar. Bu olay tarihe Vaka-yı Hayriye olarak geçer ve yüz yıllık Batılılaşma kararsızlığı güvenlik bağlamında garantiye alınarak sonlanmış olur. Bundan böyle yenileşme faaliyetleri engelle karşılaşmadan hızla gerçekleşecektir.[176]

II. Mahmud dönemi, Tanzimat'a altyapı oluşturacak pek çok yeniliğe sahne olur. Eğitim alanında Mekteb-i Tıbbiye (1827), Mızıka-yı Hümayun Mektebi (1831), Mekteb-i Ulum-ı Harbiye (1834) açılır. Ayrıca yönetim anlayışında da birtakım değişiklikler uygulanır; "mutlakiyetçi aydın monarşi"[177] olarak nitelendirilebilecek bir rejim belirmeye başlar. Diğer taraftan bu dönemde Avrupa'ya öğrenci gönderilir, yalnızca erkeklere yönelik nüfus sayımı yapılır, *Takvim-i Vekayi* adıyla devlete ait olan ve halkı devlet işlerinden haberdar etmek amacında olan bir gazete çıkarılır, Rüşdiye okulları açılır ve ilköğretim zorunlu kılınır; yönetimde sadrazam başvekile çevrilir, nezaretler açılır; kıyafette ceket pantolon ve fes ilk defa padişah tarafından giyilir, sarık yalnızca din adamlarına ait kılınır. Tüm bu gelişmeler Osmanlı hayatına hızla girer; halksa bu hıza uyum sağlayamayarak II. Mahmud'u "Gâvur Padişah" olarak anar. Bu çerçevede Tanzimat'a kadarki Batılılaşma çabasının sınırlı bir et-

---

[176] Ayrıntılı bilgi için bk. Mardin, Şerif (1991). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul; Lewis, Bernard (2010). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, İstanbul; Zürcher, Erik Jan (2009). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

[177] Niyazi, Berkes mutlakiyetçi aydın monarşi ile şu yeniliklerin getirildiğini belirtir: "a) hükümdarın mutlak yetki hakkı devam ediyor, b) yönetilenler 'reâyâ' olmaktan çıkıp, 'tebaa' ve 'halk' oluyor, c) kapıkulluğu kalkıyor, onun yerine *sınıf, ırk, din* farkları gözetilmeksizin devşirilen bir *sivil bürokrasi* gelişiyor, d) kapıkulu ordusu yerine farklı şekillerde devşirilecek bir militer örgüt kurulmasına doğru gidiliyor, e) sivil bürokrasi ve ordunun başında bulunanlarla ulemadan seçilen kişilerden oluşan en üst yetkili, kanun yapma görevlisi *sürekli meclisler* kuruluyor" (Berkes, 2008: 171).

19. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA MUHAFAZAKÂRLIK

Türk romanının doğuşu Tanzimat'ın ilanı sonrası resmî nitelik kazanan Batılılaşma çabalarının bir sonucudur. 1839 Tanzimat Fermanı siyasi içerikli bir dönüşümü ifade etse de bir kırılma noktası olarak nitelenebilecek bu tarih, gelenek ile modernin, eski ile yeninin, kadim ile asrinin çatışmasını ifade eder. Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan paradigma dönüşümü, basım-yayın yoluyla ortaya çıkan kamuoyu karşısında otoritenin paylaşıma açılması ve kendini açıklamak durumunda kalmasının bir neticesi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda hız kazanan gazetecilik faaliyetleri, zihinsel kırılmaları da arkasına alarak edebiyat dilini de etkisi altında bırakır; geleneksel nazım türlerine alternatif olarak nesir bağımsızlık kazanır. 18. asırla beraber arayışlara giren şiir, edebiyatta yenileşmenin önemli bir aşamasını teşkil eder ve 19. yüzyıldaki değişikliklere zemin hazırlar. Bununla birlikte, yine siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal çerçevede yönetimsel kaygılarla gerçekleşen yabancı okulların açılması, tercüme odalarının kurulması gibi faaliyetler Batı'dan yapılacak olan çevirileri gündeme getirmiş ve bir nesir dilinin gelişmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Önce çeviri eserler yoluyla varlık gösteren roman, gazete faaliyetlerinin hızlanması ve pek çoğu aynı zamanda birer devlet adamı olan ve toplumsal dönüşümü esas alan reformcuların çabalarıyla müstakil bir türe dönüşür.[297] Yeni türün ortaya çıkışını ifade eden bu sürecin pek çok çatışmalar içerdiğini ve değişime adapte olmak bağlamında muhafazakâr bir yöntemle uygulanmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Şerif Mardin, Osmanlı romanlarının Türk modernleşmesini incelemek için az yararlanılmış bir kaynak olduğunu, aslında birçok romanın yazıldıkları

[297] Besim Dellaloğlu, Türkiye'nin Batı'yla, modernlikle, romanla, sosyolojiyle tanışmasının zamansal, mekânsal ve insanî olarak çakıştığını; Namık Kemal, Ziya Gökalp, Yahya Kemal ve Tanpınar gibi isimlerin bu durumu örneklediğini belirtir (Dellaloğlu, 2013: 18). Aynı zamanda siyasetçi, sosyolog ve edebiyatçı olarak nitelendirilebilecek bu isimler, Türk modernleşmesinin edebî metinlerde ne ölçüde sorunsal hâline getirileceğine de işaret eder.

zamana ait İstanbul'un seçkin çevrelerinin durumu hakkında bize önemli bilgiler verdiğini vurgular. Romanlar, ayrıca, Osmanlı aydınlarının sosyal değişmenin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler.[298] Diğer taraftan Ömer Türkeş'in belirttiği gibi muhafazakârlığın modernleşme karşısında olgunlaşması, Batılılaşmaya sistemli eleştiriler yöneltmesi Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşir. Ancak Osmanlı'nın Batı'yla karşılaşmasıyla ortaya çıkan travmatik etki, Türk muhafazakârlığının tarih öncesinin Osmanlı romanlarından yakalanmasına imkân sağlar. Osmanlı aydını modernleşmeyi kavram olarak tetkik edemese de fikrî altyapısını henüz kavramadan Batı'nın görüntüsüne kapılır. Dolayısıyla Batılılaşma modernleşmeyi karşılar ve mesele daha çok Doğu-Batı çatışması olarak algılanır. Edebiyata aşina olan Osmanlı aydınları, Batı'nın roman sanatındaki ileri seviyesini de dikkate alarak bu türe yönelir. Böylece Osmanlı modernleşmesi romanlarda izlenir bir nitelik kazanır. Osmanlı romanında işlenen züppelik, yanlış Batılılaşmanın aile kurumu ve kadınlar üzerindeki yıkıcı etkisi, geleneğin yitiminden sonra meydana gelen trajik sorunlar gibi konuların yanı sıra muhafaza edilmek istenen ahlak, namus, din, aile, konak gibi mefhumların öne çıkarılması, Cumhuriyet sonrası "tam teşekküllü" muhafazakârlığın tamamına etki etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı romanını "erken muhafazakâr" olarak nitelemek mümkündür.[299] Muhafazakârlık, Osmanlı modernleşmesinde teorik altyapıya sahip bir tepki hareketi olarak nitelendirilemese de muhafazakârlığın pratiğinin dönem romanında uygulandığı söylenebilir.

Türk modernleşmesi, 19. yüzyıldaki sosyal, siyasal ve kültürel atmosferin değerlendirildiği bölümde de vurgulandığı üzere muhafazakâr bir üslûpla vuku bulur. Modernleşmenin ilk safhası olarak değerlendirebileceğimiz Tanzimat döneminin hâkim paradigması mevcudu korurken hızla yenileşmek şeklindedir ve bu yenileşmenin maksadı, Jale Parla'nın, "Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri"ni sorguladığı çalışmasında Mehmet Ali Kılıçbay'dan aktardığına göre uzak düşülmüş ideal düzene, altın çağa dönebilmektir ve bu dönemde yapılanlar bir modernleşme programından

[298] Mardin, Şerif (1991). *age*, s. 32-33.

[299] Türkeş, A. Ömer (2013). "Muhafazakâr Romanlarda Muhafaza Edilen Neydi?" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-5, Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 590-591.

ziyade Osmanlı'nın haşmetini ihya etmek içindir.[300] Tanzimat, yönetim anlayışından gündelik yaşantıya her alanda pek çok yeniliğe sahne olsa da buradaki maksat geleneği diriltmek, daha doğrusu Batılı ve Doğulu ögeleri kaynaştırmak suretiyle hem özü korumak hem de Batı karşısındaki menfi durumu kurtarmaktır. Bu durum, birbirine zıt unsurların birlikteliğinden doğan ikili bir kültüre yol açıyor gibi gözükse de aslında var olan durum Orhan Okay'ın ifadesiyle "mülemma"dır.[301] "Alaca renk"[302] anlamına gelen bu kavram Doğu ve Batı medeniyetlerinin birbirlerine karışmasını ifade eder ve Okay'ın bahsettiğine göre bu durum tam anlamıyla bir sentez değil, eskiden vazgeçemezken yeniyi de beğenmek; fakat bir terkibe ulaşamamaktır. Jale Parla, buradan yola çıkarak Tanzimat aydınının zihin yapısının temelini teşkil eden epistemolojik bütünlüğü "[a]na hatlarıyla, Kur'an'ın sorgulanamazlığı, Aristocu tümdengelimci mantığın üstünlüğü, iyiyle kötünün kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir dünya görüşü, gizemci gelenekten kaynaklanan soyut bir idealizm ile şeriat ve fıkha dayalı bir hukuk ve kelama dayalı bilgilenme yönteminde oluşmuş bir kuram" şeklinde ifade eder.[303] Tanzimat aydınları, gelenek kaynaklı düşünsel bütünlükle hareket ederken, aslında bu bütünlükten çok uzakta olan Batı kaynaklı reformları hayata geçirmeye çalıştıklarından dolayı zıtlıkları bir arada yaşamak durumunda kalmışlardır. İşte roman, biri diğerine alternatif kılınamayan bu ortamda Batı menşeili bir tür olarak Türk edebiyatında varlık göstermeye başlamıştır.

Türk romanının doğuşu, öncelikli olarak edebî kaygılarla gerçekleşen bir süreç değildir; dönemin sosyal ve siyasi şartlarında gerçekleşen dönüşüm (eğitim reformları, Batı hakkında toplumu bilgilendirecek entelijansiyanın ortaya çıkışı, tercüme ve basım yayın faaliyetleri) romanın oluşumuna zemin teşkil eder.[304] 19. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatı, kendilerini ilmî çalışmalara, felsefeye, fikir meselelerine adamış kişilerle değil, edebiyatçılarla temsil edilmiştir.

---

[300] Parla, Jale (2012). *Babalar ve Oğullar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 11.

[301] Okay, Orhan (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 399.

[302] *Türk Dil Kurumu Sözlüğü* (2011). Ankara.

[303] Parla, Jale (2012). *age*, s. 15.

[304] Evin, Ahmet Ö. (2004). *Türk Romanın Kökleri ve Gelişimi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, s. 1-2.

Batı'dan gelen yeniliklerin edebiyat dışında felsefe ve sosyoloji incelemelerine dönüşmesi 20. yüzyılda başlar.[305] Buna göre Tanzimat aydınlarının ürettikleri romanın sosyal meselelerden bağımsız olması düşünülemez. Romancıların bu türe yaklaşımı başlangıç itibariyle topluma ulaşmak, daha önce harekete geçirilemeyen kitleleri, hızlı bir dönüşümün gerçekleştiği bu süreçte bilgilendirmek ve uyumlu bir modernizasyon sağlamaktır. Dolayısıyla dönem romanının bir edebî faaliyet olmakla beraber kültürel ve sosyolojik metin olarak değerlendirilmesinin de yolu açılmış olur.[306] Jale Parla'nın da vurguladığı üzere camiacı bir kültür içinde beslenen, idealist bir dünya görüşünün ve bilgi kuramının ürünü olarak doğan Türk romanı, Batılılaşma süreci içerisinde benimsenen diğer kurumlar gibi tedbirli bir yaklaşımla, Batılı örneklerine göre yazılmıştır. Romancılar, bir reformcu tavrı takınırken vesayetçiliklerini yenilikçiliklerinin önüne koyarak otoritesini kaybetmiş toplumdaki vasi gereksinimini karşılamaya çalışmışlar; yenilikçi ilkelerin tümünü geleneksel normlar çerçevesinde yorumlayıp bu normların terimlerine tercüme ederek tanımlamaya özen göstermişlerdir.[307] Aynı yazardan yukarıda alıntıladığımız Tanzimat epistemolojisinin şartları çerçevesinde cemiyetin kurtuluşunu esas alan romancılar, siyasi yolla gerçekleşemeyen ideallerini romana yüklemişler ve bu yolla tedbirli bir değişim hareketini sürdürmek istemişlerdir. Gazete aracılığıyla kitlelere kolaylıkla ulaşabilen roman, halkın dikkatini güncel meselelere çekerek Avrupa'dan benimsenmeye değer görünen kurumları öne çıkarmakla beraber orta sınıf arasında yeni bir okur kitlesi de oluşturmuş, böylece popülerleştirilmiş fikirlerin yayılımını sağlamıştır.[308] Siyase-

[305] Okay, Orhan (2005). *age*, s. 15.

[306] Tanpınar üzerine çalışmasında Türk modernleşmesini romancılar özelinde değerlendiren Besim Dellaloğlu, romanın Türkiye'de uzun yıllar sosyolojinin yerini başarılı bir şekilde doldurduğunu vurgular (2013: 30). Aykut Kansu da toplumsal dönüşümün edebiyatçılar tarafından sorunsal hâline getirildiğine işaret eder: "Tıpkı 1789 Devrimi öncesi Fransız toplumundaki düşünüşte yaşanan değişiklik ve kurulu düzenin belli başlı kurumlarına karşı başgösteren şüpheci bakış açısının yerleşik düşünce sistemini zorlamasına benzer bir oluşum 1908 Devrimi öncesi Türkiye'de de yaşanmaktaydı. Eskinin artık Ahmet Mithat gibi kurulu düzen destekçileri dâhil kimseyi heyecanlandırmadığı, yeninin ise önünün tıkanmaya çalışıldığı bir ortamda toplumsal dönüşüm taraftarları kaleyi edebiyatla kuşatmışlardı (Kansu, 2014: 289).

[307] Parla, Jale (2012). *age*, s. 13.

[308] Evin, Ahmet Ö. (2004). *age*, s. 14.

tin idealize ettiği yeni hayata karşı toplumun kaygılarını gidermek romanla mümkün hâle gelir ve türün ortaya çıkışındaki bu özellik, uzun yıllar Türk romanında hâkimiyetini sürdürür. Görülüyor ki 19. yüzyılda teşekkül eden Türk romanının, arka planındaki edebî koşullarından bağımsız olarak henüz sosyal ve siyasal koşullar göz önüne alındığında kendine özgü bir çıkış yoluna sahip olduğu dikkat çekmektedir. "Bütün üçüncü dünya romanı gibi burjuva ve liberal olmayan köklerden doğan"[309] bu roman, Batı'yla karşı karşıya kalan Osmanlı'nın sosyal, siyasal ve kültürel tepkileri üzerine kurgulanır. "Geleneksel dünyada olan ile olmalı arasındaki optimal uyumu bulmak için toplumu okuyan üdeba, modern dünyada bu ikisi arasındaki açının büyüdüğünü göstermek, buna yol açan modernleşmeyi eleştirmek için toplumu okumaya yönel[mişlerdir]."[310] Dolayısıyla dönem romanının değerlendirilmesinde bu farkındalığın merkeze alınması gerekir.

Türk romanının yukarıda belirtildiği şekilde sosyal ve siyasi şartların etkisiyle ortaya çıktığı yaygın bir kanı olsa da bir edebî metin olarak doğuşunda edebiyat içi etkenlerin varlığını da göz önünde bulundurmak elzemdir. Tanzimat yazarları kendilerinden önceki edebî birikimin farkındadır ve bu bilinçle yeniyi savunmak için ilk dönemde bilhassa klasik şiire karşı saldırgan bir tavır takınır. Nitekim şiir, derinlikli bir geleneğe yaslanan tür olarak yeni paradigmayla uyum sağlayamaz. Divan şiirinin gelenekteki karşılığının yıkılması ile birlikte eski estetik zevki yansıtamaması, Batılılaşma çabalarının coşkuyu baskılayarak rasyonel akıl ölçüsünü esas edinmesi, klasiğin büyüsünün bozulması ve divan geleneğinin kendi bütünselliğinden ayrılması, Tanzimat reformcularının geleneksel edebî ölçülere takındıkları tavra işaret eder. Divan şiirinin 18. yüzyıl itibariyle gerçekleşen kırılmaları, söz konusu geleneğin hızla etkisini yitirmesiyle sonuçlanır. Kısacası Tanzimat'a gelene dek klasik şiir gücünü yitirir ve gazetecilikle kazanılan, parçalı estetikten ziyade bütünsel fikri barındıran ve sonuç odaklı yeni nesir üslubu, şiiri de tesiri altında bırakarak yeni bir biçimin doğuşuna yol açar. Tanzimat döneminde geleneğe yaslanan bir tür olan şiire yönelik menfi tavır roman söz konusu olduğunda farklı bir seyir izler. Tamer Kütük-

[309] Parla, Jale (1985). "Tanzimat Romanında Yazar ve Metni", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 418.

[310] Gencer, Bedri (2011). *age*, s. 56.

SONUÇ

Muhafazakârlığın ortaya çıkışı siyasi temellere dayansa da kavramın politikanın ötesinde felsefe, sosyoloji, ilahiyat, ekonomi ve kültür sahalarında karşılık bulduğu görülmüştür. *Bağlam bağımlı* bir kavram olarak muhafazakârlık, ne olduğundan çok neye karşı olduğuyla tanımlanmış, dolayısıyla çok yönlü bir içerik kazanmıştır. Tartışıldığı dönem ve topluma göre de kapsamı genişleyen muhafazakârlığın değişim süreçlerinde bir tepki hareketi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Köksüz değişime karşı tecrübeyi müdafaa eden muhafazakârlığın en temel dayanak noktası ise gelenektir. Geleneğin sabit kalmasından çok değişim sürecinde yeniden üretilmesi gerektiğini savunan muhafazakârlık, kavramın yaygın kullanımındaki gelenekçiliğinin aksine, doğrudan geçmişi değil, geçmişin şimdideki sürekliliğini esas alır ve geleceği hedefler. Batı dışı toplumların modernleşme sürecinde hızlı dönüşüme engel olmak için gelenek ve tecrübeyi öne çıkaran muhafazakârlar, geriye dönmekten çok değişime adapte olmayı, modernleşmeyle birlikte bütünlüğü bozulan geleneği modern koşullarda bilinçli bir yolla yeniden üretmeyi amaçlar. Buna göre ani değişim yerine tekâmül ve restorasyonu, eski-yeni türünden çatışmalar yerine müzakere ve arabuluculuğu, radikal çıkışlar yerine itidali, mekanik düzen yerine organik bütünlüğü, dışarıdan gelen yerine yerliliği, ideolojiye dayalı teoriler yerine tecrübeyi öne çıkaran muhafazakârlığın, her ne kadar pek çok değişkeni ve çelişkisi de olsa, belirli temalar ekseninde geliştiğini söylemek mümkündür. Söz konusu temaların modernliğe karşı net bir karşı çıkışta bulunmadığı, daha çok sürece uyum sağlamaya yönelik düşünme ve yaşam biçimleri ürettiği söylenebilir.

Türk modernleşmesi başlangıcından itibaren muhafazakâr bir üslûpta gelişmiştir. Öncelikle askeri ve teknik alanlarda başlayan Türk modernleşmesinin zamanla daha yerleşik bir Batılılık bilincine kavuştuğu, Tanzimat'tan itibarense sürecin resmi politikaya dönüşerek hayatın her alanına yayıldığı gözlenmiştir. Buna göre gerçekleşen yeniliklere karşı Osmanlı yönetici ve aydınları farklı duyarlılıklarla tepki gösterse de temelde geleneğin sürekliliğini sağlama ve modernleşmeye adapte olma bağlamında muhafazakâr bir tavrı

benimsemişlerdir. İlber Ortaylı'nın *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* olarak nitelendirdiği 19. yüzyıl, pek çok farklı fikir hareketlerine ve yönetim anlayışlarına sahne olsa da 20. yüzyılda vuku bulacak Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönüşümlerine zemin hazırlamıştır. Buna göre Türk modernleşmesinin 18. yüzyıldan itibaren birbirinden bağımsız kırılmalarla değil, devamlılık çizgisinde gelişen bir hareket olduğu söylenebilir. Söz konusu devamlılığın sağlayıcısı ise, çalışmanın merkezini teşkil eden muhafazakâr düşünme biçimidir.

Modernleşme, teknik alanda birtakım yenilikler getirmekle birlikte yeni bir insan tipi de ortaya koymuştur. Geleneksel bütünlükte daha çok kulluk bilinciyle tanımlanan insan, modernleşmenin hemen her alana yayılması ve eski-yeni çatışmasına yol açmasıyla birlikte kendisini yeni şartlar ekseninde yeniden tanımlamaya girişmiştir. Buna göre çevresiyle ilişkileri, değer yargıları, hisleri, inanma ve düşünme şekli değişen insan, bir taraftan geleneğin sorumluluğunu üzerinde taşımaya çalışırken diğer taraftan kazandığı yeni kimliğini geçmişiyle bağdaştırmaya çalışmış, dolayısıyla devrinde görülen pek çok ikiliği de şahsında tecrübe etmiştir. Türk romanı da modernleşmeye adapte olunmaya çalışılan ve pek çok ikilik barındıran bu şartlar çerçevesinde 19. yüzyılın son çeyreğinde Batılı bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Türün ortaya çıkışında dilin değişiminin de etkisinden söz edilebilir. Bu dönemde özellikle gazetecilik ile birlikte yaygınlık kazanan nesir dili, geleneksel üsluptan farklı olarak çizgisel bir anlatım imkânı sağlamıştır. Diğer taraftan Batı'dan yapılan çeşitli tercümeler de nesir dilinin gelişmesine yardımcı olmakla birlikte romanın da bilinirliğini artırmıştır. Ancak tüm bu yeniliklerin gelenek üzerine temellenen Tanzimat epistemolojisi üzerinde gerçekleştiği dikkate alındığında romanın ortaya çıkışındaki muhafazakâr temayül açığa çıkar. Öncelikle belirtilmelidir ki Türk romanının oluşumunu sağlayan etkenler doğrudan edebî kaygılarla ilişkilendirilemez. Çoğu aynı zamanda Tanzimat reformcuları olan romancılar, Batı'ya adapte olunmaya çalışılan süreçte muhtap olunan yeni değerlere çözüm üretmek ve siyasetle pratiği yapılamayan modernleşmeyi halka yansıtmak için romanı araç olarak kullanırlar. Nitekim bu dönemde tercümeler dahi edebî kaygıdan ziyade sosyal duyarlılık endişesiyle yapılmıştır. Ayrıca hâkim epistemolojiye uygun örneklerin tercüme edildiğini veya uyarladığını da belirtmek gerekir. Diğer taraftan bu dönemde Batılı romanı oluşturan tecrübe-